

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2020 2. SZÁM
LXII. ÉVFOLYAM

Sudár Balázs
Hétország. Egy rejtélyes ország
a 10. századi Kaukázusban

Virovecz Nándor
Tinódi történeti hitelességének kérdéséhez

Hatos Pál
Egy lehetetlen történet.
Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság

Meszerics Tamás
A Magyarországra irányuló
angol és amerikai titkos propagandaműveletek
a második világháborúban

Lakatos Bálint
Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526).
Adattár

TARTALOMJEGYZÉK

LXII. évfolyam, 2020. 2. szám

TANULMÁNYOK

Sudár Balázs • Hétország. Egy rejtélyes ország a 10. századi Kaukázusban 213

Virovecz Nándor • Tinódi történeti hitelességének kérdéséhez: kortárs beszámoló a „szalkai viadalról” 223

Hatos Pál • Egy lehetetlen történet. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság 245

Meszerics Tamás • „A bensőséges barát bizalmas hangján”. A Magyarországra irányuló angol és amerikai titkos propagandaműveletek a második világháborúban 267

ADATTÁR

Lakatos Bálint • A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526). II. rész. Adattár 281

MÉRLEG

Pócs Nándor • Kentaurok 363

TINÓDI TÖRTÉNETI HITELESSÉGÉNEK KÉRDÉSÉHEZ: KORTÁRS BESZÁMOLÓ A „SZALKAI VIADALRÓL”

VIROVE CZ NÁNDOR

ON THE HISTORICAL ACCURACY OF TINÓDI:
A CONTEMPORARY REPORT ABOUT THE ENCOUNTER OF SZALKA

The poem by Sebestyén Tinódi called “About the Encounter on the Plain of Szalka” commemorated the victory won by the Hungarian border troops over the Ottoman Turks in the region of Ipolyszalka on 9 September 1544. The author of the present paper has recently found a contemporary report, namely a letter written by Tamás Dalmady to the judge of Selmecbánya, which, narrating the very subject of the poem, has made it possible to confront the two sources with each other. Before this analysis is done, the historical context is sketched, namely the Ottoman offensive in Northern Hungary in the summer and fall of 1544, as well as the landowning society of the region introduced, and the series of events reconstructed as precisely as possible. The comparison of the report and the poem has revealed important divergences and differences as regards the events themselves, the chronology, the actors and the troops involved in the battle. The analysis of the individual differences highlights those personal incentives that motivated Tinódi in writing the poem. This is important not only because a forgotten victory is concerned, but also because the analysis gets us closer to both the working methods and personality of Tinódi himself.

Keywords: Ottoman-Hungarian border wars, historical chants, Ottoman garrison of Esztergom, Moravian hussars, Ferenc Nyáry, Menyhárt Balassa

1544. szeptember 8-ról 9-re virradó éjjel, az esztergomi oszmán helyőrség nagyjából másfél ezer fős serege megtámadta Lévát [Levice, Szlovákia]. Az akció sikertelen volt, támadásuk a lévai vár kapujánál elakadt, majd az egész napon át tartó visszavonulás során végül az Ipoly alsó szakaszáig jutottak. A folyón és árterén a mai Ipolypásztó [Pastovce, Szlovákia] és Ipolyszalka [Salka, Szlovákia] térségében átkelőkre az addigra már egyesült – főleg császári-királyi zsoldban, részben földesúri szolgálatban álló, többségében morva, kisebb részben magyar – csapatok vereséget mértek, amelynek eredményeképp a török sereg katonáinak fele holtan maradt a harcmezőn.

Dr. Virovecz Nándor Balázs, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Kora Újkori Történeti Tanszék. A tanulmány az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz Osztályának 2017. november 28-i vitaülésén elhangzott előadás – Tinódi hitelessége? Kortárs beszámoló a szalkai csatáról (1544) – kibővített, írásbeli változata. Az előadás lehetőségét ezúton is köszönöm Ács Pálnak.

Bár hosszú évek óta ez volt az első alkalom, hogy nyílt mezőn legyőzték a törököket, az esemény a kortársak között valamilyen nem kapott akkora hangsúlyt, a jelenleg rendelkezésre álló forrásainkban is épp csak megemlíttették.¹ Figyelmet érdemel az a tény is, hogy a csatát követő két évben, a budai pasával folytatott tárgyalások során – amikor a két fél kölcsönösen felrótta egymásnak portyáikat –, ezt nem hozták szóba, pedig ennél jóval kisebb jelentőségű és csekélyebb létszámú csapatokkal végrehajtott rajtaütéseket is egymás szemére vetettek.²

A csatáról a legteljesebb, és az egész eseménysor részleteibe menő kortárs híradás egészen eddig Tinódi Sebestyén *Az szalkai mezőn való viadalról* című költeménye volt, amelyet a csata után három hónappal később, Nagyszombatban vetett papírra.³ A Magyar

¹ „1544. Nyáry Ferenc, Balassy Menyhárral Szalkánál igin megverik az terek császár nípit, kik rablani mentek vala.” Verancsics Antal: *Memoria rerum quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt, qui fuit ultimi Ladislai filius*. In: *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái*. II. Történelmi dolgozatok magyar nyelven. Közli: Szalay László. Pest, 1857. (Monumenta Hungariae Historica 2, Scriptorum 3) 87. Szakály Ferenc Tinódi *Krónikájának* Sugár István-féle kiadásához írt bevezető tanulmányában ugyancsak Verancsics előbbi adatát említette meg, de szerinte mások voltak a támadók: „Balassa Menyhárt, Nyáry Ferenc és Zoltai Lőrinc Veli hatvani bég felett aratott győzelmet meséli el.” Szakály Ferenc: *Igaz történelem – versben és énekben elbeszélve*. Tinódi Sebestyén élete és műve. In: Tinódi Sebestyén: *Krónika*. S. a. r. Sugár István, bev. írta Szakály Ferenc. Bp., 1984. (Bibliotheca Historica) 12. Az Akadémia Kézirattárában található, *Rerum Carponensium Codex* címet viselő kéziratos másolatban csak a lévai „ostrom” került bejegyzésre, helytelenül datálva: „Anno 1545. Turcae Strigonienses facta excursione oppidum Leva diripiunt et incendunt. Arcem conservavit Melchior Balassa.” Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye Tört. 2° 81. díszművek 399. 86°. A Haus-, Hof- und Staatsarchiv Hungarica anyagában található egy bizonytalanul 1545-re datált, a törökök portyáit és terjeszkedését soroló irat, amelyben többek között az esztergomi török helyőrség akciói is említésre kerültek, de a szalkai viadalt nem tárgyalja. Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= ÖStA HHStA) Ungarische Akten Allgemeine Akten (= UA AA) Fasc. 54. Konv. B. fol. 119–120. Külön figyelmet érdemelnek a vonatkozó török források, amelyekben az eseményeknek csupán töredéke került feljegyzésre. A szultáni tanács 1545. január 12-i, budai pasának küldött rendelete visszautal arra, amiről korábban a pasa levélben számolt be. Ebben Balassáról, a meghódolás elleni fő felbujtóról írt, aki a budai és pesti helyőrség élelmiszer-ellátását portyáival akadályozta. Balassát azzal büntették meg, hogy „néhány emberét kézre kerítették, városát és pár házát fölgújtották”, vagyis a szalkai vereséget igyekezett eltitkolni, amennyire lehetett. Dávid Géza – Fodor Pál: „Az ország ügye mindenek előtt való.” *A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552)*. Bp., 2005. (História Könyvtár. Okmánytárak 1) 25–28.

² Pozsgay Zsigmond és Dessewffy János Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó megbízásából 1545-ben és 1546-ban a budai pasával folytattak tárgyalást. Jelentéseikben beszámoltak a törökök panaszairól. Itt többek között említésre került a hajdúk egy visegrádi rajtaütése, ami után Ságba [Sasinkovo, Szlovákia] hurcoltak hét janicsárt (1545. május 24-i jelentés). Ugyancsak Pozsgay (és Erasmus Scheurer) jelentései szerint a törököknek Balassa és Losonczy István jelentett igazán komoly problémát, az előbbi hajdú Lé-vából portyáztak, legutóbb, 1546. február 1-én, Garamkövesden öt törököt megöltek. Továbbá erősségeik, Balassagyarmat, Léva és [Ipoly?]Pásztó ellen emeltek panaszt (1546. február 2–9-i jelentések). Több mint fél évvel később, Dessewffy János beszámolója szerint a komáromiak portyái mellett ugyancsak Balassa hajdúi akadályozták az esztergomi törökök élelemellátását. A felsorolás sorrendjében ÖStA HHStA Staatenabteilungen Türkei I. (= Turcica) Kt. 6. Konv. 2. fol. 49–52. (1545. május 24.), Konv. 3. fol. 31–37. (1546. február 2–9.), Konv. 4. fol. 94–97. (1546. szeptember 25.)

³ Az szalkai mezőn való viadalról. In: Tinódi: *Krónika*, [XIX] 467–476. A költemény akrosztichonja, Tinódi kikövetkeztetett hangjelölése szerint, Vadai István nyomán: TINODII LANTOS SEBESTIEN DEIAK NAGIZOMBATNAK VARASABAN ZEVRZE EZ ENEVKEVT. (A vezetéknévben lévő két „II” betűismétlődése utólagos, tehát a kiadás előtti betoldásra utalhat, azonban ez nem releváns tanulmányom mondanivalója szempont-

Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Mohács utáni gyűjteményének városi iratai között található egy levél, ami ugyanarról az eseményről számol be, mint Tinódi költeménye. A levélíró Dalmady Tamás,⁴ aki a történetek egy részét saját szemével látta, részletes beszámolóját pedig a csatát követő második napon keltezte. Bár Tinódi több más, időben jóval korábbi eseményt is elegyített költeményébe, mégis, jelentős része összevethető Dalmady beszámolójával. Ez azért különösen fontos, mert korábban nem rendelkezünk olyan forrással, amellyel Tinódi bármely költeménye nemcsak a benne található adatok, hanem egész eseménysorok tekintetében párhuzamba állítható lett volna. Históriais énekeivel kapcsolatban rendre elhangzik a megállapítás, hogy a nála elbeszélte események történeti hitelességéhez nem fér kétség. Időről időre fölbukkannak olyan források, amelyekből néhány részlet valóban igazolható, ugyanakkor a legutóbbi kutatásoknak köszönhetően az is világossá vált, hogy az énekmondó, verseinek szerkesztésekor, az események bizonyos elemeit kidomborította, a többivel szemben előtérbe helyezte, és az is nyilvánvaló, hogy elhallgatott olyan elemeket, amelyek beárnyékolják volna mondanivalója üzenetét vagy a pozitív kicsengésű végkifejletet.⁵

Ezúttal Tinódi költeményének és Dalmady levelének összevetéséből tisztán kiviláglik, hogy nemcsak az egyes eseményeket, hanem a szereplőket illetően is komoly ellentmondások mutatkoznak, amelyek feloldására kísérletet teszek.

jából.) Vadai István: A függőleges beszéd. Tinódi akrosztichonjairól. In: *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére.* Szerk. Balázs Mihály et al. Szeged, 1997. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35) 636.

⁴ A Hont vármegyei Dalmadon [Domadice, Szlovákia] birtokos nemesember. Az 1537 és 1555 között Selmecbánya előjáróinak írt, összesen 68 levelét jelenleg két levéltár őrzi. Nyolc darab az Országos Levéltár városi iratai között – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) R 314 Mohács utáni gyűjtemény Városi iratgyűjtemény 142/2. –, a többi Selmecbányán, a városi magisztrátusnak írt levelek között található. Ministerstvo vnútra Slovenskej Republiky Štátny archív v Banskej Bystrici Pobočka Archív Banská Štiavnica fond Magistrát Mesta Banská Štiavnica Litterae missiles [Szlovák Köztársaság Belügyminisztériuma, Besztercebányai Állami Levéltár Selmecbányai fióklevéltára, Selmecbánya város magisztrátusa iratai, levelezés; = MMBŠ Missiles]. Dalmady 1540 körüli, datálatlan levelében a bányavárosok ügyvédjének (*procurator*) nevezte magát, az 1544. december 7-i, 1545. január 7-i és március 12-i leveleit Hont vármegye alispánjaként írta alá. MMBŠ Missiles 1540-es, 1544-es és 1545-ös doboz, a levelek jelzet nélküliek. A Dalmady Győző és Dalmady Sándor által összeállított családtörténet alapján Thaly Kálmán készített egy kivonatot. Az abban közölt leszármazási táblán születési és halálozási dátumaként 1505 és 1553 van feltüntetve, de az említett selmeci misszilisek között 1555. június 27-i az utolsó levele. Thaly Kálmán: *A Dalmadi Dalmady-Család leszármazása.* [Második és befejező közlemény] *Turul* 7 (1889) 93.

⁵ A problémával foglalkozó, vagy azt érintő tanulmányok: Szakály Ferenc – Dávid Géza: Újabb adalék Tinódi Sebestyén történetírói hiteléhez. Hajdar bin Abdullah tímár-birtoka. *Irodalomtörténeti Közlemények* 100 (1996) 481–489.; Fodor Pál: Királynék fogságban. Tinódi egy félreértett históriás énekéről. In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére.* Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp.–Győr, 2012. 121–132.; Ács Pál: Tinódi Sebestyén és Bornemisza Gergely. In: uő: *Átszítált idő. Tinóditól Tandoriig.* Bp., 2014. 17–26. [Első megjelenése in: *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika. A 2006. évi budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai.* Szerk. Csörsz Rumen István. Kolozsvár, 2006. 43–54.] Egy eseménysor lehetséges elbeszélési variánsaira és szöveg hagyományokra legújabbán lásd *Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár, 1556.* Szerk. Fodor Pál. Bp., 2016.

Előzmények: török hódítás északon

A Buda bevételét követő török terjeszkedés elsősorban a már elfoglalt területeket volt hivatott biztosítani. Az 1543 és 1544 első felében történt hódításokat követően az ország középső és északi vidéke volt a további hadmozdulatok egyik célpontja, ennek következtében az Ipoly folyó mente végvidékké vált. Jórészt ebben a régióban feküdtek a Balassa család mindkét ágának törzsbirtokai és új szerzeményei (a familiárisaik birtokaival együtt), amelyek nyugat-keleti irányban, Lévától Diósgyőrig, megközelítőleg egységes – csak helyenként szakították meg például ecsedi Báthory András, Bebek Ferenc, Losonczy István, a Nyáryak vagy az esztergomi érsek közbe ékelődő birtokai –, széles sávban lefedték a térséget.⁶ E birtokok ütközőzónává váltak, amelyben – az esztergomi érsekség ipolysági vagy drégelyi katonasága mellett, társadalmi beágyazottságukból eredően – a Balassák rendelkeztek pár száz fős, hadra fogható magánkatonasággal.

A térségben 1544-re már általánossá váltak a portyák, mind a magyar főurak, mind pedig a törökök (elsősorban a budaiak) részéről. Bár Esztergomot már 1543 augusztusában elfoglalták, azonban a közvetlenül északra fekvő Bars és Hont vármegyék prédálása helyett a Dunakanyar biztosítása került előtérbe. Emellett már nagyon korán olyan hírek láttak napvilágot, hogy a törökök Eger dűlására és kifosztására készülnek,⁷ az 1544 tavaszán végrehajtott váci, nógrádi, visegrádi és hatvani foglalásokat követően pedig egyre inkább úgy tűnt, hogy a jövőben is arrafelé veszi majd az irányt a budai és pesti helyőrség. A portyázók hamar meg is jelentek, ami válaszra készítette a helyi birtokosokat is.

1544. május 19-én Balassa Menyhárt és öccse, Balassa János, valamint Losonczy István több más úrral együtt Szécsénynél tervezték csapataik egyesítését, azzal a céllal, hogy

⁶ A Balassa család két ágának – gyarmati: Farkas, Ferenc, Imre, Zsigmond, Menyhárt, Boldizsár, János, Margit, Magdolna; szklabonyai: János – törzsbirtokai alapvetően Nógrád megyében helyezkedtek el (Gyarmat [Balassagyarmat], Kékkő [Modrý Kameň, Szlovákia] és Szklabonya [Mikszáthfalva; Sklabina, Szlovákia]), de többek között Hont és Borsod megyékben is jelentős portaszámot tudhattak magukénak, továbbá felmenőik rokonai szálai révén az erdélyi Almás [Váralmás; Almaşu], Diód [Stremț] és Léta [Cetatea Liteni] várakra is igényt tartottak. A Bars megyei Lévát és az ispáni méltóságot Balassa Menyhárt 1542 év végétől, a Thurzó Annával kötött házasságból eredően – mint a kiskorú Léva János gyámja – szerezte meg. 1543 augusztusában meg szállta a Selmecbánya előtt magasodó Sztinnya hegyet és ott erősséget épített. 1546-ban Pálffy Péterrel megvette Csábrágot és uradalmát. Szomszédságában bátyja, Balassa Zsigmond foglalta el és erősítette meg a bozói premontrei kolostort. A nógrádi Kékkő és Gyarmat egy ideig osztatlan birtokok voltak, Szklabonyát – nevét predikátumként is használva – pedig szklabonyai Balassa János, a gyarmati ág tagjainak fél-unokatestvére birtokolta. Az apák, gyarmati Balassa Ferenc és szklabonyai Balassa Miklós féltestvérek voltak, előbbtől a hét ismertebb fivér és két lány, utóbbtól János származott. A szintén nógrádi Divény vára ekkor Balassa Imre lakhelye volt, a borsodi Diósgyőrt és a vármegyei ispánságot pedig 1537-től gyakorlatilag Balassa Zsigmond tartotta kézben, amelyre 1540-ben királyi adományt nyert. Farkas, Ferenc és Boldizsár az 1540-es évek derekán, amikor birtokaikat elérte a török hódítás, már nem éltek. Az ipolysági konvent bizonyítványa a családi osztálytételről, 1546. MNL OL X 501. Slovenský národný archív Hodnoverné miesto Hronský Benadik [Szlovák Nemzeti Levéltár, Garamszentbenedeki Konvent mint hiteleshely] Iratok, Fasc. 21. No. 36.

⁷ Révay István turóczi ispán és naszádoskapitány levele a selmecbányai bírónak. Pest, 1541. február 27., Ba-bindaly Ferenc csábrági provizor ugyancsak a selmecieknek. Csábrág, 1541. december 17. MMBŠ Missiles 1541/1-es doboz. Később Serédy Benedek levele Serédy Gáspárnak. Szikszó, 1543. február 25. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 50. Konv. B. fol. 73.

Eger felé induljanak és összecsapjanak az oda tartó törökökkel.⁸ A támadásokkal szembeni fellépés igénye hívta életre a július 6-i, sajószentpéteri gyűlést, amelyen a középső és északkeleti országrész urai közül többen részt vettek. Itt határoztak Eger megerősítéséről, számba vették a lakosság ellenállásának lehetőségeit, és segítséget kértek a királytól.⁹ Ez azonban már elkésztett reakció volt, ugyanis még ebben a hónapban bekövetkezett, amitől korábban tartottak. A budai törökök táborba szálltak, felégették Eger környékét, és bár a várat nem tudták elfoglalni, tovább vonultak Miskolcra, ahol óriási pusztítást végeztek, és tömegeket hurcoltak el.¹⁰

Ezzel párhuzamosan a bányavárosok ellen tervezett akcióról szóló hírek is napvilágot láttak. Még 1544 májusának végén figyelmeztette Balassa a selmecbányaiakat: a pesti táboron rajtaütő emberei olyan hírekkel tértek vissza, miszerint a törökök azt híresztelik, hogy Eger ellen készülnek, de valójában a bányavárosokat akarják dúlni.¹¹ A bejelentkezés nem is váratott magára, ugyanis azon a nyáron az esztergomi „Perwana” – más forrásban „Pferdana” – vajda és a budai Mehmet pasa több levelet is küldött a városoknak.¹² Ennek ellenére, mivel komolyabb lépést ebbe az irányba még nem fejtettek ki, az előzmények alapján továbbra is úgy gondolhatták a térség birtokosai, hogy jelentősebb támadás továbbra is keleti irányba indulhat.

⁸ Eredetileg Losoncon lett volna találkozójuk, de elhalasztották, mert Kékkőbe török hírek érkeztek: „et dicunt, quod Thurcae die hesterno sese cum copiis suis versus Agriam movissent et jam in itinere essent. Copiarum numerus non est satis exploratus. Hodie hora ferme quinta ante meridiem domini Melchior et Johannes Ballassa versus Zechen cum gentibus suis armis instructi descenderunt, ibi dominus Steffanus Lossonchi et alii domini copias gentium suarum cum illis conjugent, illic tandem contra Thurcas versus Agriam descendunt.” Rácz Ferenc levele Bártfai Valkó Tadeusz selmecbányai bírónak. Kékkő, 1544. május 19. A levélre írt korabeli német kivonat szerint a törökök 3000 fővel portyáztak már ekkor. MMBŠ Missiles 1544-es doboz.

⁹ *Magyar országgyűlési emlékek*. I–XII. Szerk. Fraknói Vilmos – Dr. Károlyi Árpád. Bp., 1874–1917. (Monumenta Hungariae Historica 3, Monumenta Comititalia regni Hungariae 1–12) II. (1537–1545) (=MOE 2) 597–598., 602–605.

¹⁰ A nagyjából 5000 főnyi török sereg akciójáról és a környék birtokosainak, úgymint a Balassa fivérek, Losonczy, Bebek Ferenc és Basó Mátyás mozgásáról számol be a bakabányai bíró és tanács levele a selmecbányaiaknak. Bakabánya, 1544. július 22. MMBŠ Missiles 1544-es doboz.

¹¹ „[...] ut servitores nostri iverant versus Pesth et illinc ex castris Turcarum abripuerunt equos et Turcos aliquos necaverunt et dicunt magnam copiam Turcarum esse in promptu in campo Pesthiensi, qui istis diebus faciunt eruptionem et depraedationem. Ipsi quidem Thurci promulgant velle ire ad obsidendam arcem Agriensem, [...] ut volunt ad montanas civitates irrumpere.” Balassa Menyhárt levele a selmecbányai bírónak és esküdteknek. Léva, 1544. május 29. MMBŠ Missiles 1544-es doboz, No. 53.

¹² Perwana esztergomi vajda levele a selmecbányai bíró Bártfai Valkó [Walcho] Tadeusznak. Esztergom, 1544. május 18. MMBŠ Missiles 1544-es doboz, valamint Körmöcbányának és Újbányának. Esztergom, 1544. június 17. MMBŠ Levelezés másolati könyve fol. 32^v., valamint ismeretlennek, az esztergomi újvárosból, június 24-én, amelyben egy ezüstözött serlegért cserébe török híreket ajánlott. MMBŠ Levelezés másolati könyve fol. 33^r.; Mehmet pasa a bányavárosoknak. Buda, 1544. június 20-án, amelyben felrója nekik, hogy amióta a császár meghódította Budát, azóta nem adtak hírt magukról, ezért Kis Pétert küldi hozzájuk követként. MMBŠ Levelezés másolati könyve fol. 32^r., és Mehmet pasa levele a körmöcbányaiaknak és a többi bányavárosnak, 1544. július 16-án, amelyben a hét bányaváros követét várja, hogy behódolásukról tárgyaljanak. MMBŠ Missiles 1543-as doboz.

A lévai, ipolypásztói és ipolyszalkai események...

Az előbbiek fényében különösen nagy meglepődést kelthetett a Léva elleni támadás. A különböző források részletes összevetését megelőzően az események rekonstruálását kíséreljük meg. A támadó sereg pontos kiindulási helyéről sajnos nincs egyértelmű adatunk. Tinódi szerint Esztergomból indultak, Dalmady Tamás azonban nem nevezett meg pontos helyet. Előzményként annyit jegyzett meg, hogy szeptember 7-én, vasárnap, vagyis a csata előtt két nappal, Drégelyt körüljárva vagy megkerülve törökök keltek át a hegyeken. Elképzelhető tehát, hogy ez a sereg is része volt annak, amelyik másnap, vagyis szeptember 8-án, hétfőn este Léva ellen indult, de a „máshonnan” átkelés, valamint visszavonulási útvonala is az esztergomi és kakati [Párkány; Štúrovo, Szlovákia] kiindulást igazolja.¹³ Utóbbiak felvonulása ez esetben a Garam mentén történt. Amennyiben Kakatról észak felé haladtak a folyó folyásirány szerinti jobb partján, a zselízi útvonalon, akkor egy idő után át kellett kelniük a Garamon, hogy Léva felé mehessenek.¹⁴ Ugyanakkor a folyó bal partja és az attól 1-2 km-re, keletebbre húzódó észak-déli irányú, Garamkövesd [Kamenica nad Hronom, Szlovákia]–Léva útvonal között fekvő sík, erdős, ligetes, vízfolyásokkal szabdalta, helyenként mocsaras terület megfelelő kalauz vezetésével alkalmasabb lehetett a rejtőzködésre, mint a jobb parti út, amely végig falvakon keresztül vezet. Az éjszakai felvonulásból kiindulva az pedig egyértelmű, hogy a portyázók minél inkább rejtve akartak maradni. Bár nem tudjuk, hol keltek át, de a folyó bal partján voltaképpen lakott terület érintése nélkül egészen Léváig eljuthattak. Az események későbbi szakaszában a gyülekező magyar–morva seregek éppen egy olyan török fogolytól szereztek információkat, aki még az éjjel a mocsárban ragadt. Alig pár héttel később Balassa arról adott hírt, hogy Léva alatt, Sárónál 400 martalóc rejtőzött el a ligetes ártérben.¹⁵

A török sereg létszáma és összetétele kapcsán pontos kijelentéseket nem tehetünk: összesen nagyjából 1500 főben határozhatjuk meg, amelyet becslés alapján ezerfős lovasság és ötszáz fős janicsárság alkotott. Utóbbiak, későbbi szerepükből következtetve, nagy valószínűséggel nem mentek el Léváig, hanem hátrahagyhatták őket, talán a felvonulási út biztosítása miatt. Dalmady nem nyilatkozott a támadás céljáról. A meglepetésszerű hajnali érkezés és az, hogy a város felgyújtása után kifejezetten a várat célozták meg, mind arra utal, hogy az állandó portyáival zavart keltő Balassa Menyhárt fogságba vetése a terveik között szerepelhetett. Ugyanakkor a bányavárosokra vonat-

¹³ Könnyen lehet, hogy a hegyeken átkelő kiindulási pontja Nógrád vára volt, ugyanis 1544 tavaszán–nyarán Esztergomból oda helyezték át martalócokat, akik ily módon csatlakozhattak az esztergomiak támadásához. Hegyi Klára: *A török hódoltság várai és katonasága*. I–III. Bp., 2007. (História Könyvtár. Kronológiák. Adattárak 9) II. (A budai vilájet várainak adattára) 698., 751.

¹⁴ A több mint száz évvel később, az ugyanebben a régióban zajlott hadmozdulatok idején, Kálna volt az opcionális átkelő a Garamon. Sudár Balázs: *A zsarnócai csata (1664) – török szemmel. Történelmi Szemle* 58 (2016) 475–481.

¹⁵ A sárban ragadt török Tinódi költeményében (úő: *Krónika*, [XIX] 472. 147–148. sorok), a 400 martalóc a bakabányai bíró és tanács Selmezbányának írt levelében. (Bakabánya, 1544. szeptember 27. MMBŠ Missiles 1544-es doboz.)

kozó terveik Léva kiiktatása nélkül megvalósíthatatlanok lettek volna, tehát a vár elfoglalása is elkerülhetetlen volt.

Ami azonban a támadókat fogadta, az bizonyára számukra legalább akkora meglepetést okozott, mint Balassának a támadás. Ő ugyanis azon az éjjelen, a rajtaütés idején nem tartózkodott Léván, hanem Dalmady Tamás szerint Balassagyarmaton volt. Nem zárható ki, hogy a támadók tudtak erről, ez esetben nem a foglyul ejtése lehetett a cél, hanem épp ellenkezőleg, igyekeztek a főúr távollétét kihasználni. Miután a városban gyújtogatni kezdtek, megrohanták a várat, amelynek külső kapuit sikerült is bevágniuk. Ekkor viszont Balassa, akit már jóval a törökök Lévára történt érkezését megelőzően értesíthettek, nagy sietve visszatért embereivel, kiszabadították a foglyokat és a várost felgyújtók java részét megölték. A törökök a várat tehát nem tudták bevenni, hanem a zsákmánnyal megkezdtek a visszavonulást. Balassa ekkor döntött úgy, hogy a sebtében összeszedett, nagyjából 50–100 főt számláló hadinépével utánuk ered. Erre már világos hajnalban kerülhetett sor, ugyanis Dalmady Tamás saját állítása szerint ezt személyesen látta. A törökök a várostól pár kilométerre, délkeleti irányban fekvő Ludány [Vámosludány; Mýtne Ludany, Szlovákia] mellett felkínálták a megütközés lehetőségét. Valószínűleg taktikai megfontolásból döntöttek így. Bizonyára egy ütőképesebb csapatot hagytak hátra hátvéd gyanánt, amely az üldözőkkel harcba bocsátkozva biztosította volna a zsákmánnyal visszavonuló főerőt. Balassa azonban a portyázók túlereje miatt nem vállalta a csatát, hanem bevárta az ipolysági huszárokat, akiket időközben ugyancsak riadóztattak. Miután összlétszámuk így már nagyjából 400 főre rúgott, továbbindultak, majd egész napon át követték a visszavonulókat, akiket már csak a jóval messzebb fekvő Ipolypásztónál, és jóval később, a késő délutáni vagy kora esti órákban értek be. Ezen a ponton azonban tisztáznunk kell, hogyan kerültek oda egyáltalán a törökök, ugyanis annak útba ejtése az Esztergomba történő visszavonulás szempontjából teljesen értelmetlennek tűnik. Ennek megértéséhez a lévai támadással párhuzamosan történt eseményeket, valamint a természetföldrajzi környezet jellemzőit kell figyelembe vennünk.

A felvonulás kezdetekor, de legkésőbb az éjszaka folyamán a nyugatabbra lévő helyőrségekbe is eljutott a portya híre. Komáromból Horvát [Horvátinovit] Bertalan és Zoltay Lőrinc, Nagysurányból [Šurany, Szlovákia] Nyáry Ferenc, a legtávolabb eső Vágselylyéről [Šaľa, Szlovákia] pedig Karl von Zierotin morvaországi főnemes a parancsnoksága alatt lévő, nagyjából 1000 fős lovassággal kelt útra. Ezt a sereget pár hónappal korábban, 1544 tavaszán a végvidéki védelemhez vezényelték Magyarországra.¹⁶ A csapatok bizonyára nem voltak teljesen készületlenek, ugyanis az ellenség dunai átkelésének már ko-

¹⁶ Dalmady Tamás egy korábbi levelében adott hírt a morvákról. Kapitányuk 1544. április 6-án, virágvasárnap ment Nagyszombatba, ahol a következő nap, hétfőn osztott fizetést és elméletileg 3000 (!) főnyi könnyű fegyverzetű lovas, vagyis huszárt fogadott föl. „Carolus parvus capitaneus gentium Moraviensium dominica palmarum venit cum pecuniis ad Tirnaviam, feria secunda sequenti distribuit stipendiariis pecunias. Ipse conduxit et habebit ad rationem Moraviensium huzaronum levis armaturae equites tria milia.” Dalmady Tamás levele Bártfai Valkó Tadeusz selmecbányai bírónak. Dalmad, 1544. április 10. MMBŠ Missiles 1544-es doboz. A sereg jelenléte a cseh és morva rendeknek, a speyeri birodalmi gyűlés által megszavazott adónak, és bizonyára V. Károlynak volt köszönhető. MOE 2, 551. A „huszár” elnevezés használatáról, vala-

rábban híre mehetett. A három irányból érkező katonaság a késő délután folyamán minden valószínűség szerint valahol Kürt [Strekov, Szlovákia] környékén egyesült. Összlétszámuk nagyjából 1300 főt tett ki, döntő többségüket az említett morva huszárok adták, de a magyar urak részéről Nyáry, Horvát és Zolthay mellett Werbőczy Imre és Pálffy Péter is ott voltak, nyilván saját csapataikkal együtt. A sereg ezután a Garamhoz vonult, és elállta azt a dunai utat, amelyen a lévai portyáról éppen visszatérőben volt a Balassa által visszavert és követett török sereg. Amennyiben a törökök eredeti úti célja nem az Ipoly és azon át hódoltsági állomáshelyeik (Nógrád, Vác vagy talán Pest) voltak, akkor a dunai út lezárása lehetett az oka annak, hogy keleti irányba átkelésre kényszerültek a dombvonulat másik oldalán lévő Ipolypásztóra.

Ekkor érte be őket Balassa és a ságiak csapata, akik ott megtámadták őket. Ez azonban nem járt sikerrel, ugyanis a puskás janicsárok megállították a lovasrohamot. A trombitást lelőtték, Balassa Nagy Ambrus nevű ipolypásztói tisztartóját pedig az első rohamban lefejezték. Ennek következtében a további veszteségeket elkerülendő, a faluba húzódtak vissza. A törökök azonban nem álltak meg, hanem déli irányba folytatták visszavonulásukat, mert azzal számolhattak, hogy Ipolyszalkán túl, délnyugat felé még kijuthatnak a Dunához, és így az átkelőhöz. Erre azonban már nem kerülhetett sor, ugyanis a von Zierotin és mások vezette sereg is beérte őket. A pontos érkezési irányuk ismeretlen, talán délnyugati irányból, vagyis a törökök által tervezett kijutási útvonaláról érkeztek. A törökök, immáron más választásuk nem lévén, a puskás janicsárok fedezete alatt megkezdtek az átkelést az Ipolyon és árterén. A morva–magyar sereget a parancsnokok ekkor három részre bontották, két szárny átkelt a vízen, és bekerítette az átkelőket. Támadásuk megindításával egy időben üzentek Ipolypásztóra Balassának is, hogy csatlakozzon hozzájuk. Az ily módon egyesült sereg fölényes győzelmet aratott, állítólag több mint 700 törököt öltek meg.

A Léva elleni támadás azonban nem egy magányos akció volt. Ugyanekkor Losonc [Lučenec, Szlovákia], Rimaszombat [Rimavská Sobota, Szlovákia] és Rimaszécs [Rimavská Seč, Szlovákia] térségében is portyáztak, illetve szeptember 10-én ismét feltűnt 300 lovas Drégelynél. Jóllehet a győzelem komoly sikernek számított, de nem tudott gátat vetni a további portyáknak, a hónap végén pedig újra lovasok jelentek meg Léva alatt. Az év végén már arról adott hírt Dalmady, hogy december 1-én és 2-án, Ságón és Szécsényen túl 8–10 falut felégették és a környéket teljesen elnéptelenítették.¹⁷

mint a magyar és morva lovasság közötti egységesülési tendenciáról lásd B. Szabó János: *A középkor magyarországi könnyűlovassága, X–XVI. század*. Máriabesnyő, 2017. (Studia Militaria Hungarica) 249.

¹⁷ Dalmady Tamás levele Bártfai Valkó Tadeusz selmecbányai bírónak. Dalmad, 1544. december 8. MMBŠ Missiles 1544-es doboz. A Balassák későbbi határvédelmi szerepéhez lásd Pálffy Géza: A Balassi család szerepe a törökellenes határvédelemben az Ipoly és a Garam folyók mentén a 16. században. In: *Zborník z medzinárodnej konferencie Modrý Kameň, jún 2012. Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí*. Zost. Helena Ferencová – Erika Antolová. Modrý Kameň, 2013. 135–146. [Szlovák nyelven: Účast rodiny Balašovcov na protitureckej obrane hraníc podlží rieky Ipel' a Hron v 16. storočí. In: uo. 147–158.]

... és ahogyan Tinódi megírta

A költemény, amelyben Tinódi ezeket az eseményeket megörökítette, három részből áll: a miskolci dúlás, a lévai és azt követő, Balassa Menyhárt személye körül zajló események, végül pedig a Nyáry Ferenc vezette sereg győzelme Ipolyszalkánál. Ha a verses mű, már hivatkozott 1984-es kiadásának sorszámozását vesszük alapul, akkor a 65-től a 104. sorig terjedő strófák tárgyalják azokat az eseményeket, amelyekről Dalmady levele is szól, más részeit pedig egyéb forrásokkal vethetjük össze.

A miskolci török portya, bár körülbelül másfél hónappal korábban történt, azért szerepel a költeményben, mert Tinódi szerint a később Léva ellen támadó törökök is részt vettek abban. A felsorolt főemberek neveit egy kivételtől eltekintve ott találjuk az 1543. és 1544. évi esztergomi zsoldlistákban. Ajváz [Ajvár], Kubád [Deli Kubád] és Ramazán [Ramadán] lovassági parancsnokok 1543 szeptemberétől teljesítették szolgálatot, a következő évben pedig további két agasággal erősítették a fegyvernemet Naszuh [Naszuf] és Musza [Musz] vezérlete alatt.¹⁸ Egyedül Sabán vajda nem szerepel a zsoldlistákban, illetve a támadást megelőző hónapokban a már említett Perwana vajda nevével találkozunk Esztergomban.¹⁹

A költemény szerint Sabánnak régóta volt kémje Lévában, akitől tudta, hogy Balassa mindössze száz lovassal őrzi a várost. Sabán értesülése hatott a pasára, aki engedélyezte a Léva elleni támadást. A portya célját Tinódi a vár és város elfoglalása mellett a várúr foglyul ejtésében jelölte meg. Az agák készülődni kezdtek, de nemcsak lovasságuk, hanem a janicsárok is velük tartottak.²⁰ A Tinódi által közölt „tizenöt száz nép” az agák vezérelte, nagyjából 500 fős lovasságból, a megközelítőleg hasonló létszámú janicsárságból és bizonyára a portyához csatlakozott többi egység tagjaiból, az összesen talán több mint félezer főt kitevő martalócokból állt.²¹

A költemény alapján a támadás tehát Esztergomból indult, a szerző az akció pontos idejét is megírta a vers utolsó részében. Az eseménysor „Kisasszony másnapján” este ért véget, tehát az indulás a szeptember 8-ról 9-re forduló éjjelen történt. Átkelve a Dunán, a Garam mentén haladva még „setét hajnalban” Lévára érkeztek. Ezen a ponton érdemes megjegyeznünk, hogy ezek az események nagy valószínűséggel nem egyetlen éjszaka alatt történtek. A párkányi indulás a szeptember 8-i este beálltával, de az oda történt átkelés bizonyára már jóval korábban megtörténhetett. A Lévára érők előbb a várost gyújtották föl, majd a várhoz igyekeztek, és amikor annak kapuját elkezdték betörni, a várból lövöldöztek rájuk. A vers és a beszámoló eddig tehát jórészt egyezik. Amit viszont Tinódi ezután előad, az már hőskölteménybe kívánczik.

¹⁸ Ajváz 1545 után Ali váltotta, a többiek 1549-ben is a lovasság parancsnokai voltak. Hegyi: *A török hódoltság*, II. 689., 695., 700–701.

¹⁹ Lásd 13. j.

²⁰ Tinódi és Dalmady sorai megerősítik korai esztergomi jelenlétüket, ez azonban konkrét forrásokkal csak 1547–1548-ban mutatható ki, 472 fős létszámmal. Hegyi: *A török hódoltság*, II. 688.

²¹ Hegyi: *A török hódoltság*, II. 697.

Balassa Menyhárt – bizonyára álmából fölriadván – „csak az egy imegbe”, kezében egy szál szablyával a kapuhoz rohant, a törökökre támadt és embereit bátorítva onnan vezényelte a védelmet. A támadók erre felhagytak a vár ostromával, és zsákmányukkal hazaindultak. A vers szerint a főúr nem hagyta annyiban a dolgot, hanem lóra szállt, és embereivel együtt, valamint az időközben Ipolyságból érkezett vitézekkel üldözőbe vette a zsákmánnyal visszavonuló törököket. Hamar szembesült azzal, hogy létszámuk közel sem haladja meg az üldözöttekét, ezért csak azok hátvédjével csapott össze, és többen közülük párbajt vívtak. Tinódi megemlíti Balassa egy „jámbor szolgája”, Nagy Ambrus halálát, valamint inasa, Godocsi vitézségét, aki Deli Kobattal, vagyis Kubád agával tört kopját. A költemény szerint ekkor döntött úgy Balassa, hogy végleg visszatér Lévára, belátva, hogy az övéi jóval kevesebben vannak, mint a már visszavonuló támadók.

Tinódi tehát még részleteiben is ugyanazokat az eseményeket adta vissza, amelyekről a szemtanú Dalmady írt, viszont két, nagyon is jelentős különbséggel. Balassát Léván várvédő hősként szerepeltette, pedig ő akkor még ott sem volt, valamint az első kopjátörések után visszafordította Lévára, holott tovább üldözte a törököket és részt vett az utolsó összecsapásban is. Szerencsére Dalmady beszámolóján kívül van még egy forrás, ami az események rekonstruálásához relevanciával bír. Andreas Nodel, a selmecbányai érdekeltsgű vállalkozó-kereskedő ugyanis pár részletről értesítette a selmecieket.²² Dátum nélküli, hamarjában írt rövidke levele szerint Léva ura csakugyan nem volt ott a támadás kezdetekor, és bár nem jelölte meg, hogy honnan tért haza, de kiszabadította a foglyokat, a városban gyűjtogatók nagyobb részét pedig megölte.

Nagy Ambrus halálának említése egyezik Dalmady beszámolójával, ugyanakkor az ipolypásztói helyszínt nem említi. Balassa párbajozó inasa bizonyára megfeleltethető egy 1549-es hatalmaskodási ügyben említett Gadóczy Gáspárral, aki Balassa embereként 1546-ban, a márianosztrai pálosok birtokain foglalt el jószágokat.²³ Istvánffy *Históriájában* – amelynek vonatkozó része teljes mértékben Tinódi költeményének adaptációja, megtoldva Thury György hősi karakterével – Gadoci/Gadóczy Péter olvasható.²⁴

²² Andreas Nodel levele a selmecbányai bírónak és tanácsnak. 1544. [s. d.] MMBŠ Missiles 1544-es doboz. Köszönöm Fazekas Istvánnak a pontos értelmezéshez nyújtott segítségét.

²³ MNL OL X 501 Fasc. 43. No. 3.

²⁴ Istvánffy *Históriájában* a szalkai viadlról szóló rész Tinódi költeményének és a század végére kialakult vitézi panteon tiszteletének elegye. Thury György, a végek verhetetlen bajnoka ifjúkorában Ipolyságon kezdte meg szolgálatát, és Takáts Sándor róla írt tanulmánya szerint a várra alakított kolostor első kapitánya is ő volt. Maga a kolostor, mint védelmi célból megerősítendő hely, 1543 végén az országgyűlés előtt napirendre került, de már ugyanezen év februárjától bizonyítottan volt ott helyőrség. Lásd az 1543. október 4-i, pozsonyi felterjesztésben és a király október 6-i válaszában: MOE 2, 478–480., 526., 536., Laczkovik György: *Egy politikus főpap a 16. század első felében. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó pályafutása*. 2012. [Doktori disszertáció. Kézirat.] 81–82. Thury tehát elméletileg ott lehetett, hogy bajtársaival együtt csatlakozzon Balassához. Mindez azért fontos, mert sem Tinódi, sem Dalmady nem nevesített senkit a sági huszárok közül. Nem tudjuk, hogy vajon Istvánffynak rendelkezésére állt-e olyan forrás, amelyből ezt megállapíthatta, sokkal valószínűbbnek tartom, hogy *Históriája* keletkezésének idejére a leg-erősebb vitézi imázssal bíró legendát – fiatalkori sági éveinek ismeretében – illetlenség lett volna nem említeni a győzelemben, és ezért szerepeltette Nyáry és Balassa mellett. Nicolai Isthvanfi Pannoni: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae, 1622*. 275. Istvánffy Miklós: *Magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. 1/2. S. a. r. Benits Péter. Bp., 2003. 112.

Balassa visszafordulása után következik a költemény harmadik része, amely térben ugyan máshol, de a támadással nagyjából egy időben kezdődik, így voltaképpen egyidejű eseményeket ad elő Tinódi. A támadás híre először Komáromba, Horvát Bertalanhoz jutott el, aki riadóztatta Nagysurányban Nyáry Ferencet. Jóllehet kisebb csapatokkal mindketten kivonultak, de a hadinép összegyűjtése nem ment olyan egyszerűen. Tinódi a költeménynek ezen a pontján rendkívül hosszan fejti ki a szerencsétlen közjátékot, amelynek vége a két vitéz egymásra találása és a „seregek” egyesülése lett. Horvát vonult ki először, de hamar visszatért állomáshelyére, Nyáry ugyancsak kivonult, de mivel nem találta Horvátot, emberei azt hitték, hogy csak álhír volt a török portya és becsapták őket. Nyáry azonban egyelőre nem akart visszavonulni, hanem az Esztergommal szembeni átkelőn, Kakaton szeretett volna az ellenségén ütni. Csak ezután üzentek a morva huszároknak Vágsellyére. Azt, hogy merre is kell keresniük a portyázókat, Léva égő házai (!), illetve az elfogott, többek között egy mocsárba ragadt török elmondásai alapján tudták meg. Nyáry is szembesült azzal, amivel korábban Balassa, miszerint túl kevesen vannak ekkora sereg megveréséhez, ezért első terve az volt, hogy az átkelőig követi a visszatérő portyázókat. A surányi, komáromi, vágsellyei sereg egyesülése után beszédet mondott a fegyelem megtartásáról, ennek ellenére Zolthay Lőrinc két társával előrelovagolt, ezzel párbajt provokálva. Végül az ipolyszalkai mezőn találtak rá a törökökre, akik épp átkelni igyekeztek a folyón. Nyáry kihasználta helyzeti előnyüket, három részre osztotta a sereget, így a puskás janicsárokat is sikerült megbontania. Ezután három oldalról lerohanták őket.

Dalmady Tamás levele a költemény harmadik részével nem mindenben vethető össze, ugyanis ezekről az eseményekről nem számol be részletesen. Léva égése érdekes párhuzam, amit ő is látott, az itt most állítólag Nyáryék tájékozási pontja. Kakat mint lehetséges rajtaütési célpont teljesen természetesen kínálta magát. A folyamatkelés közbeni támadás még kis egységekkel is sikeres lehetett. 1546 februárjában, az Esztergomból átkelő törököket Kakat felől hét (!) surányi huszár provokálta.²⁵ Figyelemre méltó különbség azonban, hogy nemcsak a csapatok létszámában, hanem azok összetételében és a vezérek név szerinti említésében sem egyezik a két szerző. Dalmady a végső összecsapásban részt vett létszámot 1700 főben jelölte meg: a morva lovasság, köztük Nyáry és a többi vezér 1300, a ságiak és Balassa csapata pedig 400 főnyi lovassággal voltak jelen. Tinódi ezzel szemben Balassa harcba szálló csapatát nem számszerűsítette (még a költemény elején tett egy utalást arra, hogy 100 lovasa van), Nyáry esetében viszont megjegyezte, hogy a király meghagyásából 900 embernek parancsnoka, de először csak 350 fővel vonult ki. A végső egyesüléskor a komáromiak, a vágsellyei morva huszárok és az ő maradék nagysurányi emberei összesen 930-an voltak, amikor az Ipolyhoz értek, azonban Balassa és a ságiak szerinte nem voltak köztük. A magyar és a morva csapatok aránytalan számbeli megoszlását, Dalmadyval ellentétben, természetesen nem emelte ki. Emellett a vezéregyéniségek közül Nyáry, Horvát Bertalan és

²⁵ Pozsgay Zsigmondnak és Erasmus Scheurernek a 3. jegyzetben hivatkozott, Balassára és Losonczy Istvánra vonatkozó, 1546. februári jelentése. ÖStA HHStA Turcica Kt. 6. Konv. 3. fol. 34^v.

Zolthay Lőrinc bukkan föl, viszont a Dalmady által említett Werbőczy Imre és Pálffy Péter érdekes módon nem. Andreas Noldel selmeci vállalkozó fentebb említett levele erre vonatkozóan is nagyon tanulságos. Eszerint a dunai utat Karl von Zierotin [von Scherettin] és más, név szerint nem említett urak hadinépe elállta, ezáltal a Léváról visszavonuló törökök csapdába szaladtak, és Ipolypásztónál három oldalról megtámadták őket.

A költemény befejező része szerint a győzelem után Balassa, Nyáry és vitézeik közösen ünnepeltek, a lantos isteni áldást is mondott rájuk, hogy jó hírnevet szerezzenek. Mindez nemcsak azért különös, mert a költemény szerint Balassa még idő előtt visszatért Lévára és nem is volt ott a végső összecsapásnál, hanem azért is, mert a két főúr közös mulatozása előéletük ismeretében erősen kétséges. Balassa és Nyáry ekkor már több mint egy évtizede kibékíthetetlen ellenségek voltak. A kettejük közötti érdekellentétet alapvetően a főispáni méltóságért vívott versengés okozta. 1533. április 23-án Ferdinánd király Balassát nevezte ki Hont vármegye főispánjává.²⁶ Ő azonban fivéreivel együtt János király országában, Erdélyben forgolódott és a hivatali esküt sem tette le, és bizonyára ezen okok miatt 1535. január 6-án Nyáry Ferenc kapta meg a honti főispánságot.²⁷ Annak ellenére, hogy Balassa időközben János király szolgálatába állt, Nyáry pedig elődjéhez hasonlóan nem tett hivatali esküt, mindketten főispánnak tekintették magukat, így az ő ellentétük is része lett az ország belháborújának. Amikor 1537. október 28-án Menyhárt bátyja, Balassa Zsigmond feleségül vette a májusban elhunyt diósgyőri várnagy, Pemfflinger István özvegyét, Fánchy Borbálát, és elfoglalta a diósgyőri várat, akkor Nyárynak kellett ellene vonulnia.²⁸ Nyáry az év végéig pusztította is Balassa Zsigmond javait, jóllehet mindkét király a béke megtartására szólította föl alattvalóit.²⁹ Természetesen a Balassa fiúk válasza sem maradt el, és az elmérgesedett viszony szabályos magánháborúvá vált. Zsigmond és Menyhárt megtámadták Hont megye Nyáry ispánsága alá tartozó részét, azzal a céllal, hogy elfoglalják azt, addig is Nyáry birto-

²⁶ MNL OL Magyar kancelláriai levéltár Libri Regii A 57 Vol. 1. 208.

²⁷ 1533. április 26-án, Ferdinánd király vingárti Horváth Gáspárnak tett adományában említette, hogy a Balassa fivérek hűtlenség miatt erdélyi birtokokat vesztek el. MNL OL Libri Regii A 57 Vol. 1. 204. 1534-ben Balassa Imre Gritti ellenzékéhez tartozott, az ifjú Balassa János pedig Czibak Imre mellett volt, még annak megöletésekor is, talán szolgálójaként. Menyhárt emiatt úgy tudta, hogy öccsét Czibak mellett ölték meg. Balassa Menyhárt levele, [s. d.], bizonyára pár nappal 1534. augusztus 11., vagyis Czibak megöletését követően, és amit kerecsényi Szalay János mellékelte saját, Ferdinánd királynak küldött leveléhez. ÖSTA HHStA UA AA Fasc. 25. Konv. A. fol. 40–42. Kiad. *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. I–V. Szerk. Bunyitay Vincze et al. Bp., 1902–1912. II. 381–382. Nyáry Ferenc ispáni kinevezését lásd MNL OL Libri Regii A 57 Vol 1. 311.

²⁸ „[...] ex Wiennae audivi quod domina Barbara Fanchy relicta Stephani Peniflinger cum Sigismundo Balassa contraxit matrimonium, dominica die ventura solemnitate nuptiae celebrari determinaverunt, [...] forsán jam castrum GyösGyewr obsiderunt et Franciscus Nyáry cum equitibus armatis et peditibus lanczneht ac servitoribus suis pro defensione huius terrae et montanarum civitatum advenire debebit contra illos Balassa...” Dalmady Tamás levele Selmechánya bírájának és szenátusának. Dalmad, 1537. október 25. MNL OL R 314 142/2. No. 26.

²⁹ Dalmady Tamás levele Bártfai Valkó Tadeusznak. Dalmad, 1537. december 16. MMBŠ Missiles 1537-es doboz.

kait pusztították.³⁰ Fráter György próbálta mentesíteni Thurzó Elek helytartó előtt Menyhártot, miszerint akciójuk valójában csak válasz akart lenni arra, hogy a Hont megyeieket Ferdinánd király hűségére eskették.³¹

Pár évre rá ugyan elhallgattak fegyvereik, és a Balassák is elismerték Ferdinándot királyuknak, de Nyáryval való viszonyukban 1544-re sem történt lényegi változás.³² Hont vármegye főispánságának kérdésével az 1542 novemberi pozsonyi országgyűlés is foglalkozott. A két főurat eskütelre és a megye egyesítésére szólították föl, továbbá arra kérték a királyt, hogy ha nem tennék le fogadalmukat, fossza meg őket tisztségüktől.³³

Aki tehát egy kicsit is járatos volt a bányavárosok környékének viszonyaiban, az Tinódi költeményét olvasva hitetlenkedve csóválhatta a fejét: Nyáry és Balassa közös mulatozása ugyanis képtelenségnek hangzott.

A táblázatban a költemény igazolható, valamint ellentmondásos elemei közül a legfontosabbak láthatóak. (Az idézetek az egyszerűség kedvéért az 1984-es, Sugár-féle kiadásból valók, a Dalmady leveléből nyerhető információkat DT jelzi.)

³⁰ Thurzó Elek levele Ferdinánd királynak. Sempte, 1538. április 5. In: *Enyingi Török Bálint*. Bev. írta, közli Besenyei József. Bp., 1994. 157–158. Nyáry ezalatt félholtra verette Balassa Zsigmond Soós Tamás nevű familiárisa fiát, aki épp követségben járt a Forgách testvéreknél, amikor elkapták. Balassa Menyhárt halastavát lehalásztatta, és több birtokot is feldúlt, többek között a Hont megyei alispánét, aki ekkor Balassa szervitor volt. Fráter György levele Várday Pálnak. Buda, 1538. március 30. Károlyi Árpád: Fráter György levelezése s egyéb őt illető iratok a bécsi cs. és kir. államlevéltárból. [I. közlemény.] *Magyar Történelmi Tár* (1878) 218. Nyáry János (Ferenc testvére) sági tiszttartó a sági kolostorba, Nyáry Ferenc pedig később Nagysurányba hívta Dalmady Tamást, akinek kifejtették a Balassák pusztításait. Dalmady Tamás levele Fayner Gergely selmecbányai jegyzőnek. Dalma, 1538. február 16., uő Selmecbánya szenátusának. Dalma, 1538. április 21. MMBŠ Missiles, 1538-as doboz.

³¹ Fráter György levele Thurzó Eleknek. Buda, 1538. április 8. Károlyi: Fráter György, 219–220.

³² Nyáry Ferenc levele Nádasdy Tamásnak. H. n., 1543. május 21. Ebben Bars megye és Balassa hadiadóját magának kéri. MNL OL E 185 Magyar kincstári levéltárak Magyar Kamara archivuma Archivum familiae Nádasdi Missiles, Balassa Menyhárt levele a selmecbányai bírónak és esküdteknek. Léva 1543. november 12. E szerint Nyáry emberei háborgatják a jobbágyságot. MNL OL R 314 142/2. No. 49.

³³ Az 1542. novemberi pozsonyi országgyűlésen alkotott XXXVII–XXXVIII. törvénycikkek. MOE 2, 416., 447. Balassa felszólítása később is előkerült. Vö. MOE 2, 548.

<i>Az szalkai mezőn való viadalról</i>	<i>Dalmady Tamás levele és egyéb források</i>
<i>Egyező vagy igazolható elemek</i>	
Mehmet basa 8000 fővel „Dúlá, felégeté Miskolcnak városát [...]” Onnat ő elhoza négyezör rabokat”	A budai és pesti törökök nagyjából 5000 fő sereggel támadva Egert és Miskolcot felégették, rengeteg embert elhurcoltak
„Az Ramadán aga, Deli Kubát aga, Ajvát Aga, az Musz aga, Naszuf aga”	Ajváz, Kubád, Ramazán, Naszuh, Musza esztergomi lovassági tisztek
„Setét hajnalban Lévában erközenék, [...]” Nám, az viadal hogy elvégezött vala, Vecsernekor Kisasszon másnapján vala,”	Már vasárnap (szeptember 7.) kinn voltak a portyázók, hétfőn (szeptember 8.) este indultak Lévára, és még kedd (szeptember 9.) hajnal előtt odaértek (DT)
„Terekek az kaput kezdék ott bévágni, És az kapu előtt zászlót emelgetni, Az várast mind széllel kezdék gyútogatni”	A várat megtámadták és külső kapuit bevágták, a várost porig égették (DT)
„Nagy vígan az terek el haza indula. Jó vitéz Balassa lovára fordula, Ságból jó legínyök érkösztenek vala, Az terekek után nagy vígan indula.”	Balassa üldözi a törököket, idővel csatlakoznak hozzá az ipolysági huszárok (DT)
„Dandárra vitézők bé sem öklelének, Mert kevesen arra elegek nem lőnek,”	Vámosladánynál a törökök csatát ajánlottak, de a túlerő miatt Balassa nem vállalta (DT)
„Halála történék az Nagy Amborusnak”	Nagy Ambrus ipolypásztói tisztartót az első összeccsapásakor lefejezték (DT)
„Inasa az urnak az Godocsi vala”	Gadóczy Gáspár (vagy Péter) Balassa szervitora
<i>Eltérő vagy ellentmondásos elemek</i>	
„Jó Balassa Menyhárt eszt hogy megtudá, Csak az egy imegbe kapuhoz szalada, Szablyával forgódik, bátorságot ada, Terekeket az kaputúl eltágítá.”	Balassa Menyhárt a támadás éjjelén máshol (Balassagyarmaton?) volt, de visszatért Lévára és visszaverte a támadókat (DT és más)
„Az vitéz Balassa mikor aszt gondolá, Azok verésére csak kevesen vala, Csak népét vesztené, el haza indula, Mert népében egynéhán sebesült vala.”	Balassa és a ságiak csatlakoztak a morvákhoz és részt vettek a végső összeccsapásban (DT)
„Szép sereget láta komáromiaknál, Más sereget láta az morvaiaknál, Az harmadik sereg Surámból jött vala”	Morva lovasság 1300 fő, az ipolysági huszárok és Balassa hadinépe 400 fő (DT)
Az ipolyszalkai mezőn Nyáry Ferenc, Horvát Bertalan, Zolthay Lőrinc	Ipolypásztónál Karl von Zierotin morva serege között volt Nyáry Ferenc, Werbőczy Imre, Pálffy Péter, Horvát Bertalan, Zolthay Lőrinc, akikhez Balassa és a ságiak is csatlakoztak (DT és más)
„Ezután Balassa az Nyári Ferencvel Nagy vígan lakának mind az vitézőkvel”	1537–1538-ban magánháború és később is folyamatosan fennálló érdekellentét

(Meg)költés, (el)hallgatás, szerkesztési elvek – amikor az igazság nem elég jó

Mielőtt még messzemenő következtetést vonnánk le az előbb kifejtett eltérésekből, érdemes elgondolkodni az információszerzés lehetőségein és azok megbízhatóságán. Vajon lehetséges az, hogy Dalmady tévedett Balassa lévai távolmaradásával kapcsolatban, vagy netán rossz színben akarta volna őt feltüntetni? Bizonyára nem volt túl jó véleménnyel Balassáról, de valószínűleg Nyáryról sem.³⁴ Hont vármegyei alispáni tisztségéből eredően mindkettejüket személyesen ismerte, és a két rivális fél magánháborújáról, csapataik mozgásáról több alkalommal jelentett. Selmezbánya előjáróinak írt levelei arról árulkodnak, hogy rendkívül kiterjedt kapcsolatai révén naprakész információi voltak, nemcsak a megyei, hanem az országos ügyekről is. Évekkel korábban napra pontosan tudósított Balassa mozgásáról, úti célját is megjelölve.³⁵ A visszatérés Balassagyarmatról, az egyéb történetek, az ehhez szükséges és közben eltelt idő, valamint a távolság függvényében esetleg kételyeket kelthet bennünk, ugyanis mindezeknek egyetlen éjszaka alatt kellett volna megtörténnie. Ha valóban onnan tért vissza, akkor még a lévai események előtt, kellő időben tudnia kellett a törökök tervéről. A kérdés eldöntésében szerencsére a már említett Andreas Noldelre is hagyatkozhatunk, így kijelenthető, hogy Balassa oly módon biztosan nem volt Léván, ahogyan Tinódi írta.

Ha ennek az információnak adunk nagyobb hitelt, akkor viszont kételkednünk kell Tinódi költeményében, amikor Balassa lévai jelenlétéről olvasunk. A kérdés már csak az, hogy Tinódi vajon tudott-e Balassa távollétéről és ennek ellenére tudatosan formálta meg a lévai hősi alakot, vagy pedig már ő is készen kapta ezt a tudósítást. Jó okkal feltételezhetnénk az utóbbit. A dalmad krónikája előszavában arra kérte olvasóját, hogy informátorainak tulajdonítsuk az esetleges tévedéseket, neki pedig megbocsássunk. Ha a kész tudósítás lehetőségét fogadjuk el, akkor hasonló helyzet áll fenn, mint ami évekkel később, az egri vár viadaláról írt, nagyszabású mű főszereplőinek esetében. Tinódi az ostrom végét követően hónapokkal később érkezett meg a várba, ahol a vitézek az addigra már főtisztté kinevezett Bornemisza Gergelyről, vagyis felettesükről a lehető legjobbakat mond(hat)ták Tinódinak, akinek költeményében emiatt még túl is nőtte Dobó Istvánt.³⁶ A szalkai viadal esetében feltételezhetnénk, hogy Tinódi forrásai – talán épp Balassa vitézei – egész egyszerűen megmászították azt a részletet, amelynek valósághű közlése a nagy győzelmet némileg beárnyékolta, urukat valamelyest dehonesztálta, saját magukra nézve pedig bizonyára negatív következményekkel járt volna. Ebben az esetben azonban az szorul magyarázatra, hogy Tinódi a végső győzelemig jelen lévő Balassát miért „fordítja vissza” Lévára az első összecsapás után és miért nem említi Ipolypásztót? Ha azt

³⁴ A magánháborúba szerencsétlenségére Dalmady is belekeveredett. Egy alkalommal a szolgabírákkal együtt Ságon marasztalták, éjjel azonban Balassa emberei rajta ütöttek Nyáryék emberein és a csetepatéban Dalmady is megsebesült. Dalmady 1538. február 16-i levele, lásd 31. j.

³⁵ „Melchior Balassa de Gyarmath cum omnibus gentibus suis se movit feria sexta praeterita et profectus est ad Transsilvaniam, ad Johannem regem etc.” Dalmady Tamás levele Marcus Valentinnak, Selmezbánya bírójának. Dalmad, 1538. szeptember 5. MNL OL R 314 142/2. No. 28.

³⁶ Ács: Tinódi Sebestyén, 20–22.

feltételezzük, hogy forrásai Balassa vitézei közül is kikerülhettek – ami Gadóczy és Nagy Ambrus említése miatt könnyen lehetséges –, akkor biztos, hogy maga Tinódi másította meg Balassa részvételét.

Az előbbieken kívül a többi kérdés is válaszra vár. Miért domborodik ki annyira Nyáry szerepe a többi résztvevő közül, annak ellenére, hogy a megfelelő létszámú erőt, egyben a siker zálogát, valójában von Zierotin morva lovasságának tömege adta? Továbbá miért szerepelteti egymás mellett mulatozva a két riválist? Egyáltalán, az általa begyűjtött és láthatóan bőséggel rendelkezésre álló információk mögött milyen rendezési elv sejlik fel?

Ezekre csak akkor adható válasz, ha elfogadjuk, hogy Tinódi nagyon alaposan, előre kigondolt szerkesztési elvek mentén alkotott. A költeményt az istenfélelemre intő keretes szerkezet, a végvidéki miliő és életforma kötelező elemei, a fennálló társadalmi rend teljes tisztelete, továbbá az elbeszélte események történeti íve, valamint tökéletes egyensúlya jellemzi. Az egész történet legnagyobb szépséghibája – hogy Balassa Menyhárt a támadáskor nem volt Léván – a katonai nimbusz védelme érdekében átalakításra szorult, mert bár a főúr mint a kiskorú Lévy János gyámjaként rendezkedett be a várban, mégis, ebben a formában az őrhelyét, ispánságát (és feleségét) magára hagyó birtokosnak tűnne. Az éjjeli támadást ezért más környezetbe helyezte azzal, hogy Balassa fogságba vetését is a törökök céljai között szerepeltette, ami a végvidéken teljesen bevett gyakorlatnak számított. Ugyanakkor a heroikus karakter megalkotásával és a párbajjal díszített üldözéssel „elegendő” dicsőséget adott Balassának, akinek visszafordítására a költemény szempontjából azért volt szükség, hogy teret engedjen a továbbiakban Nyáry Ferenc kibontakozásának. Amennyiben Balassát tovább szerepelteti, még a végső győzelemnél is, akkor ő uralja a költemény egészét, és Nyáryék egyébként kiváló fegyverténye egy visszavonuló és a folyón éppen átkelni készülő, addigra már erősen megtépázott sereg megverésévé laposodna. Nemcsak a két főúr, hanem a közvitézek szerepeltetésekor is ügyelt erre az egyensúlyra. A Balassa-féle részben a fegyverhordozó Gadóczy nőtt párbajhőssé, Nagy Ambrus pedig életét vesztette. A Nyáry-féle részben Zolthay Lőrinc fenegyerek módjára lovagolt bátran előre, és találkozott elsőként a törökökkel, az egyetlen halálos áldozat pedig bizonyos Kerei Gáspár volt. Tinódi tehát a két főszereplőt és a körülöttük zajló eseményeket tökéletes egyensúlyba helyezte. Nem elhanyagolható tény, hogy végső soron nem a végvidéki katonaság és nem is a magyar urak sokkal kisebb létszámmal bíró családjai, hanem az idegen, morva lovasság volt az, amely számbeli fölényének köszönhetően garantálni tudta a győzelmet. A költeményben a három egyesülő „sereg” közül ők csak az egyiket alkotják, és a győzelem Nyáry taktikai érzékén múlik, azon túl, hogy ő az, aki mindenholon összegyűjti a haderőt. Dalmady ugyan név szerint felsorolta, hogy kik tartottak a morvákkal, Andreas Noldel viszont von Zierotinon kívül mást nem említett név szerint. Tinódi tehát a sereg összetételében meglévő aránytalanságot elhallgatta, a végső győzelemben a hangsúlyt Nyáryra helyezte, és ezzel a történetet végeredményben magyar győzelemmé alakította.

Végül a keretes szerkezet azáltal lesz teljes, hogy míg az első versszakban az isteni parancsolat megszegése miatti büntetésként aposztrofálja a török támadást, addig az utolsó előtti versszakban az Istenbe vetett bizalomért még ennél is nagyobb győzelmeket

ígér a vitézeknek. A két régi ellenfél, Balassa és Nyáry képzelt közös mulatsága ennek fényében a belháborús viszály és az ellenségeskedés félretételét és az összefogást jelenti, amely kívánatos és elvárt magatartás, egyben olyan példamutató cselekedet, amit Tinódi előíranyoz az egymással torzsalkodó magyar uraknak.

A motiváció

Még egy ellentmondás szorul magyarázatra, amely már a költemény megírásának motívációjához vezet el bennünket. Dalmady szerint ugyanis Werbőczy Imre is részt vett a csata utolsó felvonásában, de Tinódi őt valamiért nem említette. Jóllehet Pálffy Pétert is kihagyta, és az ő esetében talán még elfogadható is lenne a magyarázat, hogy nem értesült a részvételéről, de Werbőczy esetében ennél azért bonyolultabb a helyzet. A déldunántúli törökverő ugyanis Török Bálint fogságba hurcolását követően, korábban maga is a nagyúr szolgálatában lévén, a megmaradt Török-familiárisokat igyekezett összefogni, akik között ott volt Tinódi is. Werbőczy és Tinódi között 1541-től a klasszikus úr és szolgája viszony állt fent, azonban Werbőczy 1544-ben feladta a kilátástalan déldunántúli határvédelmet, és Erdélybe vonult vissza.³⁷ Ennek pontos ideje egyelőre ismeretlen, mindezenre legkésőbb a nyár végén el kellett hagynia a Tolna megyei Döbröközt, hogy szeptember 9-én ő is ott lehessen az Ipoly partján. Ezt az északi kitérőt indokolja egyébként, hogy Hont, Nógrád, Heves (?) és Zólyom vármegyében is voltak régi családi birtokai, amelyeket talán útba akart ejteni, bár ezek jelentős része a nógrádi és hatvani vár közelsége miatt bizonyára már elveszett számára. Ismeretes, hogy Tinódi nem követte kenyeradóját Erdélybe. Bár nem tudjuk, hogy pontosan mikor és milyen formában ért véget kapcsolatuk, de elképzelhetetlennek tartom, hogy ne tudott volna arról, hogy korábbi ura is ott verekedett az ipolyszalkai mezőn. Werbőczy mellőzése azért különösen feltűnő, mert korábban az ő vitézségéről is írt költeményt. Mindezek után úgy vélem, hogy Tinódi tudatosan hallgatta el Werbőczy jelenlétét.

Hogy miért állhatott érdekében az előbbieken bemutatott módon átformálni a történeteket? Lehetséges megoldásként hadd kínáljam fel a beszámoló és a költemény közötti ellentmondásoknak a három, egymással szorosan összefüggő tényező – a történeti kontextus, Tinódi aktuális élethelyzete és személyes érdekei – közlényét. A lantos krónikás Werbőczy útra keltével, 1544 nyarán vagy őszén újfent, immáron másodjára is patrónus nélkül maradt. Úgy tűnik, hogy Tinódi volt az a bizonyos „Sebastianus citharida”, aki 1544. november 28-án kassai polgárjogot nyert.³⁸ Ez azonban az egzisztenciális útkeresésnek csak az egyik alternatívája lehetett, mert, úgy vélem, továbbra is a földesúri szolgálatba való

³⁷ Szakály Ferenc: Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566). In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. I–XI. Szerk. Puskás Attila et al. Szekszárd, 1968–1987. II. 27. A déldunántúli határvédelemről újabban lásd Sudár Balázs: Pécs és Szigetvár párbaja. A déldunántúli front török szemmel (1543–1566). In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában, 1552–1568*. Eger, 2017. (Studia Agriensia 35) 41–66.

³⁸ Szakály: Igaz történelem, 13.

visszatérést tartotta kívánatosnak. Valamikor az ősz folyamán értesült a szeptember 9-én történt eseményekről, amely ugyan egy összetett és többszereplős eseménysor volt, de meglátta benne a lehetőséget, hogy históriás éneket szerezzen róla. Az évek óta tartó sorozatos vereségeket követően végre-valahára győzelemről is lehetett hallani, amely, talán nem túlzás azt állítani, lélektani jelentőséggel bírt, a téma tehát tollhegyre kíváncszott. Tinódi bizonyára pontosan tudta, hogy kik küzdöttek a csatában, de mivel voltak Werbőczynél hangsúlyosabb karakterei a történetnek és tőle már nem számíthatott támogatásra, így szerepeltetése is indokolatlanná vált. Talán még ellenérzései is ott bújnak meg korábbi ura negligálása mögött. Ellenben a két főszereplő, Balassa és Nyáry előtérbe helyezése és vitézségük dicsérete egészen más keretbe illeszkedett, és nemcsak amiatt, mert kiemelésükkel Tinódi a végletekig tiszteletben tartotta a társadalmi hierarchiát. A költeményt Nagyszombatban, még karácsony előtt befejezte. 1544 novemberének végén Ferdinánd király Nagyszombatba hirdetett országgyűlést, amely 1545 februárjában nyílt meg.³⁹ Az a két tény, hogy Tinódi is a diétának helyt adó városba utazott, és a gyűlés megnyitása előtt egy hónappal már kész volt a művel, arra enged következtetni, hogy az országgyűlés alkalmából oda érkezőknek szánta a költeményt.⁴⁰ A verses krónika címzettjei talán a rendek és a követek, bizonyára éppen Balassa és Nyáry lett volna. Talán arra számított, hogy ha a személyes ajánlólevélnek is betudható művel sikerül javítani a két főúr megítélésén a nyilvánosság és ezzel együtt az őket korábban elmarasztaló országgyűlés résztvevői előtt, akkor talán „valaki”, felfigyelve Tinódi képességeire és hatására, szolgálatába fogadja a magát bujdosásban lévőnek nevező krónikást.

Függelék

*Dalmady Tamás levele Bártfai Valkó Tadeusznak (a „szalkai” ütközetről)*⁴¹

Dalmad, 1544. szeptember 11.

MNL OL R 314 142/2. tétel, No. 52.

Külcím: Prudenti et circumspecto domino Thadeo Barthphensi Vaalcho prefecto et iudici in civitate Sempnicziensi ac domino meo honorandissimo et confidentissimo exhibeantur

Prudens et circumspecte domine et vicine fautorque mihi honorandissime! Post salutem et servitiorum meorum commendationem. Feria secunda proxime praeterita misi unas litteras meas ad oppidum Bath illas medio consortis Johannis litterati notarii civitatis

³⁹ MOE 2, 613–681.

⁴⁰ Szakály Ferenc tanulmányában azon a véleményen volt, hogy Tinódi új urat és megéneklendő eseményt keresve indult el Nagyszombatba, ahol ugyan megírta a szalkai viadal történetét, de apanázt kínáló urat nem talált. Szakály: Igaz történelem, 11–12.

⁴¹ A szövegközlés során a humanista helyesírást követtem, a levél eredeti tagolását nem tartottam meg. A központozást – annak gyakori hiánya és következtetlensége miatt – az érthetőség elvét szem előtt tartva végeztem el. Hálásan köszönöm Kasza Péternek, a Szegedi Tudományegyetem docensének, hogy mindvégig önzetlenül segített a levél kétnyelvű közzétételében.

Puccaviensis ad dominum judicem et ad manus ejusdem Johannis litterati notarii et domini judicis preferendas et exhibendas. Suasque Dominationes in eo rogatas habui, ut easdem litteras meas ad Dominationem Vestram quam citissime transmittere curarent, quas sum nescius, si Vestrae Dominationi remittere curarent variis curiis et negociis dominorum meorum. Insuper timore percussus dies noctesque timemus, ne ab adversariis Christianae religionis perpetuis hostibus raperemur etc. In praedictis litteris meis rescripseram omnino me ad congregationem dominorum nobilium et ad sedem me personaliter conferre, nobilesque de quibus scripseram de domo ad domum requisitos habere et ad fassionem faciendam ducere, cum eisque concludere, sed negotium et infortunium casusque aliter sese obtulit.

Dominica praeterita Turci circuitus castrum Dregel per montes equitarunt, alia ex parte feria secunda se iterum itineri aptaverunt et veloci transitu castrum Lewa⁴² et oppidum Lewa invaserunt et incineraverunt et anteriores portas castris deseccaverant, nisi Deus avertit, si ingenia habuissent in absentia domini Melchioris Balassa, qui eo tunc in Gýarmath fuit, sed noctis tempore festinantissime superadvenit et comitabatur Turcas, castrum obtinuissent. Domina consors ejusdem domini Melchioris Balassa clamores faciens, quam ex ambabus partibus per manus tenentes retinuerunt, nisi Deus avertit, ne cadauca et subitanea morte periret. Antequam diescebat ante crepusculum, ex quo meliorem equum domi non habebam, sedi ad equum parvum, veni prope Lewa ad monticulum tertius miliaribus⁴³ extra possessionem Ludan oculis intuentibus vidi, quomodo oppidum Lewa et Olewa possessio cremabat, etiam vidi gesta et facta Turcarum depredationes et depopulationes eorundem et etiam iidem Turci cum preda et spoliis quomodo recedebant et dominus Melchior Balassa quasi cum equitibus quinquaginta citra vel ultra quomodo insequabatur vel comitabatur easdem.

Turci extra Ludan sponte deferebant pugna, sed dominus Melchior Balassa videns multitudinem noluit attentare fortunam. Tandem domini commilitones de Sagh huzarones et dominus Balassa cum gentibus suis in numero ut puta equites quadringenti festinauerunt prope Pazthoh et ibi Turcas invaserunt et dum cum Turcis pugnare inceperant. Illi jancharones Turci pixidarii tubicinatorem ex pixide desagittaverunt et ille statim de equo cecidit, Ambrosium Nagh officialem de Paztoh iidem Turci in primo congressu capite privaverunt. Iidem dominus Balassa et domini huzarones de Sagh videntes fortitudinem Turcarum, coacti erant dare terga et retrocesserant ad Pazthoh et dum jam ibi in Pazthoh comedebant, advenit fama domini, inquit, citissime superadvenierunt gentes dominorum Morawiensium et viriliter pugnant et dimicant cum Turcis majorem, inquit, partem Turcarum jam infra secarunt et vicerunt. Quare et dominationes vestrae citissime festinanter illuc veniant et eisdem commilitonibus huzaronibus Morawiensibus auxilio sint et sic unanimiter illuc festinantissime properarunt et jam Turci fugiebant. Dicitur quod ex equitibus et peditibus janchýar sunt prostrati et infra secati plusquam septingenti Turci, alii per montes et silvas

⁴² Eredetileg egymás után kétszer írta le a vár nevét.

⁴³ Bizonytalan olvasat. Értelmezés szempontjából a „terciis miliaribus”, vagyis „három mérföldnyire” lenne a helyes alak.

fugerunt, fugaeque praesidio evaserunt. Ut audio de exercitu Morawiensi interfuerunt, magnificus dominus Franciscus Nyárý, magnificus dominus Emericus Werbeweczý et Petrus Palffy, et de Komaron Bartholomeus Horwath et Laurentius Zolthay, Moraviensi cum equitibus mille et trecentis, illi de Sagh et dominus Balassa cum equis quadringentis affuerunt⁴⁴ etc. et sic Deus omnipotens nostratibus victoriam dedit. Sed alia ex parte alii Turci exiverant ad alias partes et oppidum Rimazech et Rimazombath Lossonczque et partes illis subiectas depopulare volebant, sed audientes sinistram fortunam eorundem reversi sunt. Heri autem cum trecentis equis castrum Dregel circuitus equitarunt etc. Haec est causa efficiens ex quo cum nobilibus procedere non potui, sed hiis diebus Deo adjuvante curam indefessam habeo etc. Ex Dalmad cita manu, feria quinta post Nativitatis Mariae, anno Domini 1544.

Thomas Dalmady etc. servitor etc.

Külcím: Adassék a bölcs és körültekintő Bártfai Valkó Tadeusz úrnak, Selmezbánya város elöljárójának és bírójának, legtiszteltebb és legbizalmasabb uramnak

Nagyrabecsült szomszédom és pártfogóm! Köszönetem és szolgálatomat ajánlva. Múlt hétfőn küldtem egy leveletem Bát⁴⁵ mezővárosba a bakabányai⁴⁶ városi jegyző, János deák felesége közbenjárásával, hogy adják át azt a bíró úrnak és János deák jegyzőnek a kezébe. Ő uraságukat abban arra kértem, hogy ugyanezen leveletem uraságotoknak a leggyorsabban juttassa el, de nem tudom, hogy valójában uraságotoknak elküldték-e, uraimnak ügyes-bajos dolgai miatt. Ezenfelül éjjel-nappal a félelemtől reszketünk, amiatt, nehogy a keresztény vallás örök ellenségei elhurcoljanak minket. Előbb említett levelemben megírtam, hogy mindenképp elmegyek személyesen a vármegyegyűlésre és az úriszékre, és hogy a nemes urakat, akikről írtam, házról házra felkeresem és a felvallás⁴⁷ megtételére viszem, és egyezsége jutok velük, de a körülmények szerencsétlen összjátéka miatt ez másképp alakult.

Múlt vasárnap a törökök Drégely⁴⁸ várát megkerülve a hegyeken átlovagoltak, hétfőn aztán másik irányból hamarjában átkelve Léva⁴⁹ várát és a mezővárost megtámadták és porig égették, a vár külső kapuit bevágták, és ne adj'isten, ha tüzéségük is lett volna,

⁴⁴ A létszámról vonatkozó rész Dalmady kiegészítő jegyzete, betoldás a margón.

⁴⁵ Mezőváros Hont vármegyében, a lévai váruradalom tartozéka [Bátovce, Szlovákia].

⁴⁶ Bányaváros Hont vármegyében [Pukanec, Szlovákia].

⁴⁷ *Fassio*: felvallás, bevallás vagy *fassio perennalis*: örökvallás. Ingatlan adásvételét kísérő jogi aktus az illetékes hatóság, hiteleshely előtt.

⁴⁸ Az esztergomi érsekség vára Nógrád vármegyében.

⁴⁹ Vár, mezőváros, ispáni székhely Bars vármegyében. Dalmady a mezőváros alatt ekkor a vár közvetlen környezetében fekvő két település közül Nagylévát értette [Levice, Szlovákia].

Balassa Menyhárt⁵⁰ úr távollétében – aki ekkor Gyarmatban⁵¹ volt, de éjnek idején a leggyorsabban odasietett és a törököket üldözőbe vette –, még a várat is bevették volna. Az említett Balassa Menyhárt úrnak a felesége⁵² kiáltozott, akit két oldalról fogtak vissza attól, hogy ne adj’Isten lezuhanjon és szörnyethaljon. Hajnal előtt, mielőtt még megvirradt volna, mivel otthon jobb lovam nem volt, ezért egy gebére ültem és Léva közelébe, a három mérföldre lévő, Ludányon⁵³ kívüli kis hegyre mentem, és saját szemeimmel láttam, ahogyan Léva mezőváros és Óléva⁵⁴ falu lángokban állt, láttam a törökök tettét és cselekedeteit, prédálásukat és pusztításukat, ahogyan a prédával és zsákmánnyal visszavonultak, és azt, ahogyan Balassa Menyhárt úr hozzávetőlegesen ötven lovassal utánuk eredt és üldözte őket.

A törökök Ludányon kívül csatát ajánlottak, de Balassa Menyhárt úr látva sokaságukat, nem akarta kísértetni a szerencsét. Végül a sági⁵⁵ huszárok és Balassa úr a maga népével, nagyjából négyszáz lovas, Pásztó⁵⁶ mellé siettek, ahol végre megtámadták a törököket és csatázni kezdtek velük. Amaz török puszkás janicsárok lelőtték a trombitást, aki azonnal leesett a lóról, Nagy Ambrus pásztói tisztartót ugyanazon törökök az első összecsapáskor lefejezték. Az említett Balassa és a sági huszárok látván a törökök erejét, kénytelenek voltak meghátrálni és visszavonultak Pásztóra, és midőn már ott emésztették magukat, akkor érkezett a hír, mondván, hogy a morva urak népe a leggyorsabban odasietett, és vitézül csatáznak a törökökkel, és hogy a törökök nagyobb részét már levágták és legyőzték, ezért uraságtok a leggyorsabban odajöjjenek, és a morva huszár bajtársak segítségére legyenek, mire egyöntetűen, sebtiben odaindultak, és a törökök megfutamodtak. Mondják, hogy lovasokból és gyalogos janicsárokból több mint hétszázat vágtak és terítettek le, mások a hegyekbe és erdőkbe menekültek, a futásban kerestek menedéket. Hallom a morva seregről, hogy köztük volt nagyságos Nyáry Ferenc⁵⁷ úr, nagyságos Werbőczy Imre⁵⁸ úr és Pálffy Péter,⁵⁹ Komáromból⁶⁰ Horvát Bertalan⁶¹ és

⁵⁰ Gyarmati Balassa Menyhárt (1511?–1568), Hont vármegye főispánja (1533–1549), Bars vármegye főispánja (1542–1549), erdélyi tanácsúr és Izabella királyné vajdája (1551), Dunáninnen országos főkapitány (1552), erdélyi tanácsúr másodjára (1556–1561), erdélyi főkapitány és feltehetőleg kormányzó (1559–1561).

⁵¹ Balassagyarmat, mezőváros és *castellum* Nógrád megyében, a Balassa család törzsbirtoka.

⁵² Bethlenfalvi Thurzó Anna (?–1567) első férje Lévay Gábor (†1542. május 15. előtt), a második Balassa Menyhárt volt.

⁵³ Falu Bars vármegyében, a lévai váruradalom tartozéka. Később Vámosladány [Mýtne Ludany, Szlovákia].

⁵⁴ A lévai váruradalom tartozéka, közvetlenül a vár és Nagyléva szomszédságában [Levice, Szlovákia].

⁵⁵ Ipolyság: az esztergomi érsekség „vára”, erődített premontrei kolostor, hiteleshely [Šahy, Szlovákia].

⁵⁶ Falu Hont vármegyében, a lévai váruradalom tartozéka. Később Ipolypásztó [Pastovce, Szlovákia].

⁵⁷ Bedeghi Nyáry Ferenc (?–1551), báró (1535), esztergomi várnagy (*castellanus*, 1530–1531), Hont vármegye főispánja (1535–1551), főlovászmester, huszárfőkapitány a mühlbergi csatában (1546), a pannonthalmi apát-ság kormányzója (1546).

⁵⁸ Werbőczy Imre (1516–1548), Tolna vármegye főispánja (1542–1544).

⁵⁹ Erdődi [csábrági] Pálffy Péter (?–1568).

⁶⁰ Vár a Duna és Vág folyók összefolyásánál, a Duna bal partján [Komárno, Szlovákia]. Esztergom elfoglalása után végvárrá lépett elő, amelybe állandó helyőrséget vezényeltek és határozta kiépítéséről is. A végvárrendszerben betöltött szerepéhez és erődítésének történetéhez lásd Pálffy Géza: *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598*. Győr, 1999.

⁶¹ Horvát vagy Horvátinovich Bertalan, tatai (prefektus, 1543), komáromi, lévai (1550), szolnoki kapitány és a tiszai naszádosok kapitánya (1551).

Zolthay Lőrinc,⁶² a morvák ezerháromszáz lovassal, a ságiak és Balassa úr négyszáz lovassal szintén ott voltak stb., és a mindenható Isten így adott győzelmet a mieinknek. Ugyanakkor más törökök, máshonnan, más területekre indultak portyázni, Rimaszécs,⁶³ Rimaszombat⁶⁴ és Losonc⁶⁵ vidékén akartak pusztítani és hódoltatni, de hallván az övéik balszerencsáját, visszafordultak. Tegnap pedig háromszáz lovassal Drégely várát körüllovagolták, ez volt az oka, ami miatt a nemesekkel nem tudtam dűlőre jutni, de ezekben a napokban Isten segítségével fáradhatatlanul fogok vele foglalkozni. Dalmadból,⁶⁶ hamarjában, Kisasszony utáni csütörtökön, az Úr 1544. évében.

Dalmady Tamás

⁶² Zolthay Lőrinc, az esztergomi érsek lovaskapitánya, Szondy György társa a kapitányságban (1550), érsek-újvári kapitány (1551).

⁶³ Mezőváros Gömör vármegyében [Rimavská Seč, Szlovákia].

⁶⁴ Mezőváros a kis-honti kerületben, Losonczy István birtoka [Rimavská Sobota, Szlovákia].

⁶⁵ Mezőváros Nógrád vármegyében, Losonczy István birtoka [Lučenec, Szlovákia].

⁶⁶ Falu Hont vármegyében [Domadice, Szlovákia].

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapiokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

